

Kitap Eleştirisi

Kapitalist Gelişme Teorisi üzerine bir değerlendirme

Yiğit Karahanoğulları

Paul Sweezy,
Kapitalist Gelişme Teorisi,
çev. Gülsüm Akalın,
Kalkedon Yayınları,
İstanbul, 2007 (1942)

Kapitalist Gelişme Teorisi, 94 yıllık ömrünü kapitalist sisteme karşı eleştirel bir duruş sergileyerek geçirmiş olan Amerikalı Marksist düşünür Paul Marlor Sweezy'nin 1942 yılında, yani 32 yaşında kaleme aldığı bir eserdir. 1966 yılında Paul Baran ile birlikte yayımlayacakları *Tekelci Kapitalizm* isimli çalışması ile birlikte bu eser, yazarın 20'inci yüzyıl Marksist iktisadında en çok referans alan çalışmalarını oluşturacaktır.

Üniversitede “iyi” bir neo-klasik iktisat eğitimi almış olmasına ve varlıklı bir aileden gelmesine rağmen lisans eğitiminin ardından Marksizmle tanışması ve Marksist kuramı akademiye bırakma pahasına benimsemesi, ABD akademi dünyası için pek de sıradan bir öykü olmasa gerekir. Marksist kuramla gerçek anlamda kurduğu ilk ilişki *Kapitalist Gelişme Teorisi* olacak olsa da, Sweezy'nin Marksizmle tanışması Harvard'da lisans eğitimini tamamladıktan sonra bir yıllığına gittiği İngiltere'de, 1931 yılında gerçekleşecektir. Sweezy

bu sırada Schumpeter'in asistanıdır. Bu bir yıllık yurtdışı deneyiminin ardından tekrar ABD'ye dönecek ve 1937 yılında doktora eğitimini tamamlayacak, 1939 yılında da neo-klasik kuramın tam rekabet varsayımını eleştiren, tekelci rekabet koşullarında firma davranışını çözümleyen ve bugün hâlâ lisans ders kitaplarında okutulmakta olan "dirsekli talep kuramını" geliştirecektir. O dönemde eleştirel akademik çevrelerde neo-klasik kurama karşı Keynes'in düşünceleri benimsenip yaygınlık kazanırken Sweezy, Keynes'in kuramına değil, yavaş yavaş Marx'ın kuramına yönelmeye başlayacaktır. İşte *Kapitalist Gelişme Teorisi*, Sweezy'nin Marksizmle kuramsal olarak gerçek anlamda ilk defa temasa geçtiği bu döneme ait bir eserdir.

Sweezy, bu eserinin yayımlanmasının ardından Marksist bir düşünür olarak akademide profesyonel bir geleceğinin olmadığını fark ederek (zira 1945 yılında Harvard'da kadro bulamamıştır) üniversite kariyerini sonlandırarak ve Leo Huberman ile birlikte bağımsız bir sosyalist dergi çıkarmaya karar verecek, *Monthly Review* dergisini 1949 yılından itibaren yayımlamaya başlayacaktır. 1954 yılında komünist olması nedeniyle soruşturmaya maruz kalacak ve düşünce özgürlüğü üzerine yaptığı bir savunma ile 1957'de beraat edecektir. McCarthy döneminin "cadı avının" yoğunluğu biraz azalıp, düşünsel canlanmanın yaşanmaya başladığı bu dönemde Sweezy'nin kitabına olan ilgi de artmaya başlayacak ve 1956 yılında kitabın ikinci baskısı yapılacaktır. İlk baskı ile ikinci baskı arasındaki geçen bu 14 yıllık süre zarfında İkinci Dünya Savaşı tamamlanmış, soğuk savaş başlamış, kapitalist ekonomiler bir nebze düzenlenmiş ve iktisadi büyümeye gündeme gelmiş olmasına rağmen Sweezy, kitabının bu yeni baskısı için herhangi bir değişiklik yapmamıştır. Sweezy önsözde not ettiği üzere eserinin, amacı bakımından tamamlanmış bir eser olduğunu düşünmüştür. Tamamlanmış bir eserdir zira Sweezy, bu kitabı, İngilizce dili için "Marksist siyasal iktisada giriş niteliğinde" bir özet sunmak amacıyla hazırlamıştır ve ilk basım bu amacı yerine getirmiştir. Yukarıda değinildiği gibi, eserin Sweezy'nin Marksist kuramla ilk teması olması itibarıyla, Marksizmi öğrenme çabasının bir ürünü olduğu da düşünülebilir ve belki bu yüzden anlatımı son derece derli toplu ve öğreticidir de. Bu anlamda eserin en temel niteliği bir giriş kitabı olmasıdır. Bununla birlikte eserin, bu öğretici, özetten çok daha fazlasını içerdiği de bir gerçektir. Kitabın bu katkılarını ve bizim eleştirilerimizi ilerleyen satırlarda aktarmaya çalışacağız. Öncelikle kitabın Türkçe yeniden basımına dair bazı noktalara işaret etmenin yerinde olacağı görüşündeyiz:

Eseri Türkçeye son derece akıcı ve özenli bir çeviriyle Doç. Dr. Gülsüm Akalın kazandırmış. Hemen not edelim ki bu çeviri, kitabın ilk çevirisi değil. Aslan Başer Kafaoglu kitabı serbest bir çeviri ile *Kapitalizm Nereye Gidiyor?* şeklinde başlıklandırarak 1970 yılında Türkçeleştirmiş; kitaba uzunca da bir önsöz eklemiştir. Ağaoglu Yayınları'nca basılmış. Bu çevirinin, yakın dönemde yeni baskısının yapılmaması üzücü. Gülsüm Akalın'ın bu yeni çevirisi ise 2007

tarihli. Kalkedon Yayınevi'nin kitabı bu güzel çeviriye rağmen önsöz eklemeyen basmış olması, büyük bir eksiklik bizce. Sweezy'nin bu eseri, yazıldığı dönemdeki Marksist kuramların ve olgusal koşulların değerlendirmesi üzerineyken, eserin 65 yıl sonra yapılan bu basımı, eserin bu süre zarfında Marksist iktisatta bıraktığı etkileri ve aldığı eleştirileri özetleyen bir önsözü gerektirirdi. Basımın dair eleştirebileceğimiz bir başka nokta ise, kitabın çok sayıda yazım hatası barındırıyor oluşu. Bu gözden kaçmış hataların iyi bir redaksiyonla ikinci baskıda düzeltileceğini umuyoruz.

Sweezy, “kapitalist gelişme” başlığıyla, 19'uncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren niteliksel değişime uğrayan ve rekabetçi evreden tekelleri evreye geçen kapitalist üretim ilişkilerinin hareket yasalarını ele almaktadır. Eserin Marksist iktisat için en önemli özelliği, tekelleri kapitalizm kuramı için bir başlangıç noktası sunmasının yanı sıra, o dönemde Kıta Avrupası'ndan ve özellikle de Almanya ve Avusturya'dan Marksizme gelen katkıları İngilizce yazına tanıtmasıdır. İngilizce konuşan dünyadaki sosyal bilimcilerin, Tugan-Baranowsky, Bauer, Bernstein, Bortkiewicz, Hilferding, Luxemburg gibi düşünürlerin Marksizme yaptıkları katkılarla tanışmalarında, Sweezy'nin bu eserinin önemli bir payının olduğu bilinen bir gerçektir. Korkut Boratav'ın Sweezy'nin ölümü üzerine kaleme aldığı anma yazısında haklı olarak belirttiği üzere, Marksist kurama Sovyetler Birliği'nden ciddi bir katkının gelmesinin mümkün olmadığı 1930'ların ikinci yarısı ile başlayan uzun durgunluk döneminde Batıda Marksizmin yaşatılabilmiş olmasında Sweezy'nin bu çabasının da büyük bir payı olmuştur.¹

Kapitalist Gelişme Teorisi, dört bölümden oluşmaktadır: Bu bölümlerin tematik dizilimi şu şekildedir: “Değer ve Artı Değer” başlıklı ilk bölüm Marx'ın değer teorisinin özellikle *Kapital*'in birinci cildi temelinde ayrıntılı bir özetini sunmaktadır. “Birikim Süreci” başlıklı ikinci bölüm *Kapital*'in üçüncü cildinin kısa bir özetiyle birlikte, onun ardından gelen tartışmaları da içeren, değerlerin fiyatlara dönüşümü sorununun ele alındığı bölümdür. İlk iki bölüm bir arada düşünüldüğünde, içerik olarak Marksist değer kuramına dair özetin tamamlandığı ve hacmen kitabın üçte birine denk gelen bölümü oluşturmaktadır. “Krizler ve Depresyonlar” başlıklı üçüncü bölümde, Sweezy Marksist kriz teorilerini üç başlıkta toplulaştırarak anlatıyor ve krizlerin kapitalizmin nihai çöküşünü getirip getirmeyeceği sorusunu çeşitli kuramlara referanslarla irdeliyor. Dördüncü bölüm “Emperyalizm” başlığını taşımaktadır ve Sweezy'nin tekelleri sermaye kuramını geliştirip olgusal düzeyin yorumlanmasında kullandığı, devletin, dünya ekonomisinin ve faşizmin anlamına dair çözümler ürettiği ve tüm bunlardan

1 Boratav, Korkut, 2004, *Bir Bilge Marksistin Ardından*, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=444

hareketle bir gelecek öngörüsü geliştirdiği bir bölümdür.

İçerik olarak her bir bölümde Sweezy'nin Marksist kuram içindeki tartışmalara dair bir pozisyon geliştirdiği ve özgün bir katkı sunduğu görülmektedir. Bölümlerin sırasını takip ederek bu katkıları ve bazılarına dair dikkat çekeceğimiz eleştirileri şu şekilde özetleyebiliriz.

Sweezy'nin birinci bölümdeki temel amacı Böhm-Bawerk'in Marx'ın kuramına yönelttiği "tutarsızlık" eleştirilerine bir çözüm sunmaktır. O dönemde akademik çevrelerde giderek daha çok destekçi bulmaya ve yaygınlık kazanmaya başlayan Böhm-Bawerk'in eleştirine göre Marx'ın *Kapital*'in birinci cildinde sunduğu değer teorisi ile üçüncü cildindeki üretim fiyatları teorisi birbiriyle çelişmektedir. Sermayenin organik bileşimlerinin birbirinden farklılaştığı gerçeklik düzeyinde bu ikisi arasında herhangi bir uyum beklemek yersizdir, yani değerlerle üretim fiyatları arasında bir dönüşüm olanaklı değildir. Sweezy'nin bu "sorunu", Marx'ın modelinde bir hata olarak kabul ettiği ortadadır. Ama Sweezy bu kabulle birlikte, dönüşüm sorununun özünde matematiksel bir modelleme sorunu olduğu ve Marx'ın kuramının temel sonuçlarını ortadan kaldırmadığı görüşündedir. Bu görüşü ikna edici bir hale getirebilmek için Marx'ın değer kuramının niteliksel ve niceliksel veçhelerini birbirinden ayırıştırarak işe başlar. Marx, değer kuramında hem meta üretimiyle ortaya çıkan niceliksel ilişkileri hem de üretim tarzını tanımlayan meta formunun ardındaki toplumsal nitelikleri çözümlenmektedir. Buna göre dönüşüm sorunu sadece değer kuramının ilk veçhesiyle ilişkilidir ve modellemede yapılacak bir gözden geçirmeye çözülebilecek bir sorundur. Sweezy bu tür bir gözden geçirme ve çözüm için Bortkiewicz'in modeline referans vermektedir. Kitabın en çok tartışılan yönlerinden biri Sweezy'nin Marx'ın hata yaptığını kabul ediyor oluşu ve doğru bir model olarak Bortkiewicz'in modelinin kullanılabileceğini savunması olacaktır. Bu konuyu ilerleyen paragraflarda daha detaylı bir şekilde açıklamaya çalışacağız.

İkinci bölümde Sweezy, yaygınlık kazanmakta olan yanlış bir kanıyı düzeltme çabasıdadır; azalan kâr oranı yasasını kapitalist sistemin mutlak bir çöküş kuramına dönüştüren Otto Bauer ve Henryk Grossmann gibi kuramcıları eleştirmektedir. Sweezy bu eleştirisini, Marx'ın kuramını değerlendirirken dikkat edilmesi gereken en önemli şeylerden birinin soyutlama düzeylerinde tutarlılık olduğunu hatırlatarak geliştirir. Kâr oranlarının düşme eğiliminin bütün düzeylerde geçerli olan mutlak bir yasa olmadığı açıktır. Marx, eğilimlerin karşı eğilimlerle birlikte var olduğunu ve farklı soyutlama düzeylerinde farklı eğilimlerin ortaya çıkabileceğini, eğilimler arasındaki dengenin değişebileceğini vurgulamaktadır. Marx'ın da farkında olduğu organik bileşim ile artı-değer oranı arasındaki kâr oranını arttırıcı şekilde gelişen aynı yönlü ilişkiyi vurgular. Hemen not edelim, Sweezy bu noktada aynı yönlü ilişkiyi mutlak ilişki formu olarak ele alıp kâr oranlarının düşme yasasının reddine giden kuramları da eleştirir. Sonuçta Sweezy kitabında kâr oranının kapitalist sistemin işleyişinde kilit öneme sahip bir kate-

gori olduğunu, ekonomi politikte herhangi bir incelemenin, incelenmekte olan faktörlerin kâr oranı üzerine yaptığı etkinin ortaya çıkarılmasını gerektirdiğini vurgular. Kâr oranlarına dair incelemenin, soyutlama düzeyine dikkat eden çok belirlenimli bir analiz gerektirdiği sonucunu ortaya koyar. Krizlerin Marksist kuramda, Kautsky'nin belirttiği gibi kapitalizmin ölüm sembolü (*memento moris*) mü, yoksa uzun dönemde kapitalizmi yenileyen, yeni kâr olanakları yaratan bir süreç mi olduğunu bu çok belirlenimli analiz içinde tartışır.

Sweezy üçüncü bölümün konusu olan krizlerin analizine, kitabın bir önceki bölümdeki vurgu doğrultusunda, kâr oranını etkileyen güçleri ele alarak başlamaktadır. Sweezy bu bölümde, Marksist kriz kuramlarını kategorik olarak toplulaştırmakta ve yazındaki kriz kuramlarına dair eleştirilerini ortaya koymaktadır. Bu bölümün bir diğer önemli teması, kapitalist çöküş tartışmasıdır. Biz burada öncelikle kriz kuramlarına dair değerlendirmeyi ele alacağız.

Sweezy, kriz kuramlarını iki başlık altında toplar: kâr oranlarının azalma eğilimiyle ortaya çıkan krizler ve gerçekleşme krizleri. İlki, kapitalizmde değer mekanizmalarının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan ve artı değer oranı ile sermayenin organik bileşiminin kâr oranlarını düşürecek şekilde ilişkilenebileceği bağlantılı krizlerdir. İkincisi ise, kâr oranlarını sermaye için tatmin edici olmayan düzeye düşüren yetersiz talep koşullarında ortaya çıkan krizlerdir. Bu tür krizler metaların değerinin düşmesiyle ilişkilidir. İlk kriz türünde, kâr oranının düşmesi için böyle bir zorunluluk yoktur. Ancak ilginçtir ki, her iki kriz türünde de kapitalistlerin hissettikleri, kârlılıklarının düşmesinden başka bir şey değildir. Fark, bunların ardında yatan nedenlere dairdir.

Metanın değerinin düşmesine neden olan gerçekleşme krizleri ise iki farklı biçimde ortaya çıkabilir: Orantısızlıktan doğan krizler ve eksik tüketim nedeniyle ortaya çıkan krizler. Orantısızlık teorisi, sermayenin genişleyen yeniden üretiminde, yeni sermayenin sektörler arasındaki dağılımında yaşanan dengesizlik nedeniyle ortaya çıkar. Bu tür krizleri ilk ortaya koyan kuramcılardan biri Tugan-Baranowsky'dir. Sweezy bu bölümde, Tugan-Baranowsky'nin kuramını özlü bir anlatıma iki sektöre indirerek sunmaktadır. Bu modele göre sermaye, yeniden üretim şemasında sektörler arasında doğru oranlarda dağıtıldığında kriz için bir neden oluşmayacaktır. Orantısızlık sadece yeni yatırılan sermayenin dağılımıyla ilgilidir. Tugan-Baranowsky'nin kuramı sonuçta, sermayenin doğru dağılımıyla üretimin sonsuz bir biçimde artabileceği, üretim sürecinde işçilerin neredeyse tamamen ortadan kalkacağı bir aşamayı öngörür. Sweezy ulaşılan bu sonucun, üretim ve tüketim ilişkisinin çatışmalı dinamiklerinin göz ardı edilerek Marx'ın kuramının terk edilmesinden başka bir şey olmadığı gerekçesiyle Tugan-Baranowsky'i eleştirir. Baranowsky'nin düştüğü kuramsal hata kapitalist sistemin hiçbir zaman aşamayacağı çelişkiyi, yani üretim değeri ile değişim değeri arasındaki çelişkiyi görmemesinde yatmaktadır. Sermayenin orantılı dağılımı sayesinde kapitalizmin sonsuza kadar genişleyebileceği tasarımın ardındaki hata

budur.

Eksik tüketim kuramı, orantısızlık kuramının özel bir biçimi olmakla birlikte, arızı bir duruma değil, kapitalist üretim biçiminin kendisinden kaynaklanan yapısal bir duruma işaret eder. Tüketim malları üretimindeki artış ile tüketim mallarına olan talepteki artış arasındaki orantısızlıktır burada söz konusu olan. Diğer bir ifadeyle eksik tüketim, işçilerin kendi ürettikleri metanın sadece çok küçük bir kısmını ücret olarak geri alabilmeleriyle ilgilidir ve bu nedenle yapısal bir durumdur. Eksik tüketim kuramcılarının en önemlisi kuşkusuz Rosa Luxemburg'dur. Genişleyen yeniden üretim koşullarında eksik tüketim krizinden kurtulabilmek için kapitalizmin kapitalist olmayan alanlara ihtiyaç duyduğunu, böyle alanların ise nihayetinde bir sınırının olduğunu ve sermaye birikiminin bir noktada tekrar eksik tüketim baskısıyla sıkışacağını göstermeye çalışmakta, bu anlamda, sermaye birikim sürecinin sınırsızlığını reddetmektedir. Ancak Luxemburg'un kuramında yaygın olarak eleştiri almış olan bir hata vardır. Luxemburg, genişletilmiş yeniden üretim koşullarını basit yeniden üretim varsayımıyla başlayarak ele almaktadır. Sweezy bu eleştiriyi yineler. Luxemburg'un kitabına Alman Sosyal Demokratları'ndan gelen tepkilerin asıl kaynağının, Almanya'da solcular arasında devrime ve dolayısıyla çöküş teorilerine dair yaygınlık kazanan korku olduğunu tespit eder.

Sweezy'nin bu üç kriz kuramı içinde eksik tüketim krizlerinin önemini diğerlerine göre daha fazla vurguladığı görülmektedir. Eksik tüketim krizleri, bir orantısızlık krizi formu olmakla birlikte, kapitalizme içkindir ve planlı bir sistemle çözülmesi olası değildir. Sweezy eksik tüketim teorisini bu anlamıyla savunmuş ve Lenin ile Buharin'in eksik tüketime dair yorumlarını genişletmiştir. Sweezy'nin eksik tüketim kuramına dair vurgusu eleştirilebilir. Zira eksik tüketime dayalı kriz kuramları, kapitalist üretim sürecinin içsel dinamiklerin sadece bir yönünü çözümlayebilmektedir. Bu anlamda tek başlarına açıklayıcı olamayacakları vurgulanmalıdır. Örneğin ABD'de son dönemde yaşanan daralmanın bir boyutunun uzun süredir kredi genişlemesiyle ertelenmeye çalışılan bir eksik tüketim baskısı olduğu açıktır. Ancak krizin ardındaki tek mekanizmanın bu olmadığı da açıktır. ABD'de kâr oranlarının düşmesine neden olan dinamikler (aşırı sermaye birikimi, sermayenin değersizleşme zorunluluğu, pek çok sektörün Çin'in üretimine artık rakip olamama durumu) esas olarak gündemde ve belirleyicidir. Marx'ın eksik tüketim dinamiğini, kuramsal olarak önemsemediği açıktır. Ancak Sweezy kapitalist üretim sürecindeki eksik tüketime dair dinamikleri baskın olarak vurgulaması itibarıyla eleştirilebilir. Ancak bu vurgunun nedenleri de düşünülmelidir. Bu yazıda ortaya koymaya çalışacağımız üzere Sweezy'nin eksik tüketime kayışının nedenlerinden biri Sweezy'nin Marx'daki değer-fiyat ilişkisini analitik olarak "sakatlamış" bir kuramı dönüşüm probleminin çözümü olarak benimsemesi gösterilebilir. Bu noktaya ilerleyen paragraflarda değinmeye çalışacağız.

Sweezy'nin bu bölümde ele aldığı diğer konu, kapitalizmin çöküşü problemi- dir. Siyasal devrim stratejisi ile sosyal demokrat revizyonizm stratejisi arasındaki tercihin kuramsal geri planını kapitalizmin sonuna dair tezler oluşturur. Bu anlamda çöküş tartışması Marksizm için önemlidir. Çöküş kuramında tartışılan şey, kapitalist kriz olgusunun politik devrim beklentisi ile kesişip kesişmeyeceğidir. Sweezy, kapitalist çöküş tartışmalarında pozisyon alırken yine, soyutlama düzeyi ile incelemenin amacı arasındaki tutarlılığa sadık kalarak hareket eder. Marx'ın kuramının "sınırsız bir kapitalist gelişmenin reddi ve sosyalist devrimin kaçınılmazlığı üzerine kurulmuş" olduğunu ... "ancak çalışmasının hiçbir yerinde özellikle kapitalist üretimin iktisadi çöküşüne ilişkin bir doktrine" rastlanmadığını (s. 194-195) vurgular. Sweezy, burada ele alamadığımız pek çok düşünürün görüşünü inceledikten sonra, kapitalist çöküş tartışmalarının "çoğu açıklığa kavuşturulmamış", inandırıcı olmayan sonuçlar ürettiği tespitine ulaşır. Kapitalizmin kendi kendine çökeceği tezleri kuramsal olarak yetersizdir.

Üzerinde en çok duracağımız bölüm aynı zamanda kitabın en yoğun bölümü olan dördüncü bölümdür. Bu bölümde Sweezy, devletin işlevlerini, tekelci sermayenin yapısını, dünya ekonomisini, emperyalizmi ve faşizmi birbiriyle bağlantılı olarak ama ayrı başlıklar altında ele alır ve geleceğe dair öngörüleriyse kitabını sonlandırır.

Devlet kuramı, Marx'ın hayattayken tamamlama fırsatı bulamadığı konulardan biri olmakla birlikte, diğer konulara göre 20'inci yüzyılda en çok katkı alan alanların başında gelir. Sweezy'nin bu kitapta ele aldığı devlet kuramı ise bizce son derece zayıf kalmaktadır. Esas olarak Marx, Engels, Lenin, Otto Bauer ve Rosa Luxemburg'a referansla ele alınan temel bir tanım çerçevesinde kalır. Devlet üzerine daha ayrıntılı bir inceleme arayışında olan bir okuyucu için Sweezy'nin bu bölümdeki değerlendirmeleri, bir iktisatçının devlet konusuna giriş düzeyinde bir değinisi olarak görülmelidir. Sweezy'nin çalışmasının o dönemde gündemde olan Gramsci'nin katkılarını yakalayamamış olması da not edilmelidir. Sweezy'nin aktardığı devlet tanımını şu şekilde özetleyebiliriz:

Öncelikle şu not edilmelidir ki, liberal teorinin devlet tanımıyla, yani toplumun ortak çıkarları çerçevesinde sosyal çelişkilerin arabuluculuğunu yapan devlet tanımıyla, kapitalist devlet olgusunun çözümlenemeyeceği açıktır. Toplumun sınıflı yapısını ve verili mülkiyet ilişkisinin devamlılığını garanti altına alan bir yapıdır devlet. Devletin işlevi, işçi sınıfının güçlendiği ve sınıf çatışmalarının arttığı belirli geçiş dönemleri dışında, nihayetinde düzenden yararlanan sınıfın lehine, yani kapitalist sınıfın lehine bir işlevdir. Devlet aynı zamanda kapitalist sistemin işleyişinden kaynaklanan sorunları çözmek de zorundadır. Bu sırada zaman zaman işçi sınıfından yana işlevler de yüklenebilir, bunlar kapitalist sınıfın çıkarıyla çelişebilir. Sistemin çöküşünü ya da ciddi bir darbe yemesini önlemek amacıyla gündeme gelen bu tür edimler, zorunlu olmaları nedeniyle devletin diğer işlevleriyle çelişik değildir. Bunlar, güçlenen emekçi sınıflar karşısında, devrim

tehlikesinin savuşturulması ve koşulların tekrar normalleşmesi için verilen tavizler olarak düşünülebilir. Ancak kapitalistlerin bu tür durumlarda başvurabilecekleri bir başka yöntem ve devletin yüklenebileceği bir başka işlev daha vardır: baskı. Baskı altına alma ve taviz verme işçi sınıfının gücünün artmasına karşı kapitalist sınıfın kullanabileceği iki temel taktiktir.

Sweezy devletin rolünün daha ayrıntılı olarak değerlendirilebilmesi için, tekelin ve dünya ekonomisinin temel özelliklerinin anlaşılması gerektiğini vurgular ve bu bölümde tekeli sermayenin hareket yasalarını çözümler. Dönüşüm probleminde bir yanıt olarak ortaya koyduğu niceliksel ve niteliksel değer teorisi ayrımına Sweezy, tekel olgusunun açıklanmasında yeniden dönmektedir. Zira tekelci piyasa, değerlerle fiyatların niceliksel ilişkisinin tamamen bozulduğu bir yapıdır. Bu durumda Sweezy'ye göre, Marx'ın niceliksel değer kuramı geçerliliğini yitirmekte; ancak öz olarak niteliksel değer ilişkileri bozulmamaktadır. Niceliksel değer kuramının tekel koşullarında terk edilmesi gerektiğini savunması nedeniyle Sweezy eleştirilebilir; bu konuya, Marksist iktisatta yüzyılın son 20 yıllık döneminde yürütülen tartışmalar ışığında ilerleyen bölümlerde değinilmeye çalışılacaktır. Ancak Sweezy'nin bu bölümde ele aldığı niteliksel tespitler önemlidir. Tekel koşullarında metallerin fiyatı artmakta, kâr oranı rekabetçi koşullara göre yükselmektedir. Kapitalist çelişkilerin yoğunlaşmış bir formudur tekel. Tekelin yarattığı ve yoğunlaştırdığı çelişkiler ile bu çelişkileri yumuşatan karşı eğilimleri Sweezy "Tekel ve Kapitalizmin Hareket Yasaları" başlıklı bölümde özlü biçimde ortaya koymaktadır. Tekelleşmiş sanayilerde yatırımın azalmasının ve hatta durmasının nedenlerini açıklar. Tekeller, yüksek kâr oranının geçerli olduğu kendi alanlarında yatırım yapmaktansa yatırımlarını başka alanlara kaydırmaktadır. Sweezy bu paradoksun ardındaki mekanizmayı, sermayenin tekelci koşullarda yatırım kararlarını marjinal kâr oranına göre yönlendirdiği tespitiyle çözümler.

Tekelin ekstra kârı emek sömürsünü artırarak ortaya çıkıyorsa eğer, ek-sik tüketim eğilimi güçlenecektir; ancak Sweezy'ye göre bu eğilimi bastırabilecek başka mekanizmalar da her zaman gündemde olacaktır. Örneğin, tekelci yapının temel özelliği ticaret ve dolaşım sermayesinin güçlenmesidir. Böylelikle firmalar fiyat rekabetine girmeksizin son derece gelişkin reklam ve satış yöntemleriyle ekstra kârlar elde edebilmektedirler. Ki bu da üretken olmayan faaliyet alanlarının genişlemesi nedeniyle eksik tüketim eğilimine karşı bir eğilimi gündeme getirmektedir. Eğilim ve karşı eğilimlerin nasıl bir sonuç doğuracağını tahmini ise çok belirlenimli bir analizi gerektirecektir.

Sweezy, tekelere dair başka bir noktayı yakalamakta ve bunu daha sonra faşizmin tahlilinde kullanmaktadır. Tekelci sermayenin gelişmesinin bir sonucu olarak artan ticaret ve dağıtım faaliyetleri, çalışan kesimler arasında gelirini üretken alanda yaratılan artı değerden elde eden ancak kendileri üretken olmayan faaliyetler yürüten "yeni orta sınıfın" niceliksel olarak büyümesine de neden olmaktadır. Sweezy, bürokratlar, memurlar, öğretmenler, serbest meslek sahip-

lerine eklenen ve sayıca son derece şişkin olan tüccarlar, pazarlama elemanları, gazeteciler, müstahdemler gibi kesimlerin büyük kısmının nesnel bağlar nedeniyle sosyal ve siyasi desteklerini işçilerden ziyade kapitalistlere verdiği tespitinde bulunmaktadır: “bu sınıfın üyeleri, söylemek gerekirse, kapitalist generallerin liderliğini seve seve kabul eden büyük bir ordudur” (s. 281). Çalışanlar arasından ve özellikle de işçi sınıfı içinden faşizme gelen desteği açıklama zorunluluğu nedeniyle Sweezy yeni orta sınıf kavramına yönelmektedir. Bu noktada tekellerin genişlettiği üretken olmayan faaliyetlerin yarattığı nesnel bağların belirleyiciliğini vurgular. Ancak bu tespiti değerlendirirken, ilerleyen yıllarda iktisat ve siyaset bilimi kuramlarında bir hayli tartışma yaratacak bir noktayı hatırlatmamız gerekir. Burada dikkat edilmesi gereken, özellikle Poulantzas’ta gördüğümüz gibi, üretken-üretken olmayan emek tanımından hareketle işçi sınıfı tanımına ulaşma çabasının kuramsal hatalar yarattığıdır. Üretken olma ya da olmama kategorileri, ekonomide artı değerın anatomisini çıkarmak için kullanılabilir nitelikte, işlevsel kategorilerdir. Ancak sınıf tanımları, bu kategoriler üzerinden yapılamaz. Yeni orta sınıf kategorisi de kanaatimizce böyle bir tehlike barındırmaktadır. Sweezy’nin bu kategoriyi, antagonistik bir sınıf tanımının yerini alacak şekilde değil de, faşizme toplumsal destek veren genişlemiş bir toplumsal katman olarak tanımladığı görülmektedir.

Sweezy’nin faşizm olgusunu anlama çabası bizzat önemlidir. Dönüşüm probleminin “çözümü” için Bortkiewicz’e başvurması gibi, faşizmin analizi için de Rudolf Hilferding’e başvurur. Ortak çıkarları olmayan ve örgütsüz orta sınıf için sınıf çıkarlarının yerini ulus ya da ırk birlikteliğinin aldığını vurgular. Faşizmin kaynağı ve kitle temeli bu katmanlardır. Tekelci kapitalizm döneminde bizzat tekelci sermaye ile birlikte genişleyen “yeni orta sınıf” refleksleri faşizmi gündeme getirmiştir. Kapitalistler, emperyalist politikalar için kitlesel destek arayışında büyük oranda orta sınıfın bu tür hassasiyetlerini kullanır; buna örgütsüz işçi sınıfı kitleleri de kolayca eklenir. Emperyalist genişlemeye karşı koymaya çalışan örgütlü işçi sınıfı kesimlerine karşı orta sınıflar tekelci büyük sermayeye yaklaşmakta ve emperyalizm bu anlamda toplumsal çatışmayı arttırmaktadır. Orta sınıflar hem kendi ülkelerinin işçilerine hem de yabancı ülkelere ve yabancı ülkelerin kapitalistlerine karşı bir ideoloji geliştirirler ve bu anlamda kapitalistlerle müttefikleşirler. Bir süre sonra emperyalist amaçlarla uyumlu bir şekilde devlet güçlenir; tekelci sermaye organları devlet aygıtının içine çekilir ve emperyalist hedefler baskın sosyal-iktisadi politika haline gelir. “Faşist devrim” olarak adlandırılan bu süreç, hiçbir şekilde kapitalizmin çelişkilerinin ortadan kaldıramaz. Egemen sınıf, ırksal yapısı değişmiş olsa bile yine kapitalist sınıftır.

Bu noktada Sweezy, Avrupa’da egemenliğini arttıran faşizmin geleceğine, kapitalizmin emperyalist yayılmacılığının ve sosyalizmin akıbetine dair öngörüler geliştirmeye çalışır. Sweezy kapitalist bir üretim sisteminde, sistemi kendi kendini reforme etmeye yöneltecek hiçbir itkinin olmadığı gerçeğini yineler,

çelişkilerin kendi kendine sönmüneceği hayalini ve Keynesyen beklentileri reddeder. Aynı bölümde kapitalizmden sosyalizme geçişi adım adım kurulacak bir süreç olarak tanımlar. Bu adımların atılmasını sağlayacak olan enerji, sosyalist sisteme geçmiş ülkelerle (Sovyetler Birliği ile) kapitalist sistem arasında yaşanacak mücadeleden doğacaktır. Sweezy'nin öngörüsüne göre, emperyalizmle sosyalizm arasındaki antagonizma, sosyalizmin güçlenmesiyle bir süre sonra, emperyalist ülkelerin kendi iç çelişkilerinin önüne geçecektir ve sosyalizm, kapitalizmi sonlandıracak ciddi bir güç olarak onun karşısına çıkacaktır.

Kitabın bu bölümüne dair değinilmesi gereken bir konu daha vardır: Sweezy, 1924 ve 1925 yıllarında Sovyetler Birliği'nde Rus Komünist Partisi'nde yaşanan "tek ülkede sosyalizm" tartışmasını bu bölümde ele alır. Ancak tartışmayı Stalin referansı ile aktarır; tartışmanın diğer cephesinin görüşlerine pek yer vermez. Bu bölümlerde Sweezy'nin Stalin'in görüşlerine karşı eleştirel olmadığı açıkça görülmektedir. Sweezy, kendisinin sosyalizme barışçıl bir geçiş beklentisinin Stalin'in öngörüsünden farklı olduğunu ancak bunun Stalin'in görüşüyle çelişik olmadığını da not etmektedir (s. 355). Sosyalizmin gelişmesinin emperyalizm üzerinde çözücü etki yaratacağı beklentisinin, aşırı hipotetik bir ihtimal olarak değerlendirilse bile, tarihin dinamikleriyle 'yarının sıradan gerçeği olabileceğine' dair bir umutla kitabının sonuna gelir. Ve bu beklentisinin gerçekçiliğine dair kendisine şüpheyle yaklaşılabilirliğini ama bunun bir başka çalışmada tartışılması gerektiğini belirterek Sweezy eserini sonlandırır. Sweezy, kendi beklentilerine dair bu şüphesinde yanılmamıştır. Kitabın bu bölümü, bu nedenle bir nostalji olarak okunmalıdır. Ancak şunu da not edelim ki, Sweezy'nin Sovyetler Birliği'ne dair görüşleri hayatının ilerleyen yıllarda yeniden şekillenecek, buradaki sistemin de sınıflı bir toplum yarattığını görecektir. Bu noktada Sweezy'nin aynı dönemde Maoizme verdiği desteğe de değinmek gerekir ancak yazıdaki çerçevemiz *Kapitalist Gelişme Teorisi*'nin bir değerlendirilmesini sunmakla sınırlı olduğu için bunu sadece not etmekle yetinelim.

Şimdi, Sweezy'nin kitabında niceliksel değer kuramına dair savunduğu görüşlere dair geliştirilebilecek eleştirileri daha detaylı ele alabiliriz. Sweezy, kitabın ikinci bölümünde, dönüşüm sorununun niceliksel değer kuramının geçerliliğine dair bir sorun olduğunu ve yeni bir modellemeyle çözülebildiğini savunmaktadır. Ama ilginçtir ki Sweezy, 'tekel kuramını' ve 'dünya ekonomisini' ele aldığı ilerleyen bölümlerde niceliksel değer kuramını kullanmayacak, ve hatta niceliksel kuramın bu alanlarda terk edilmesi gerektiğini önerecektir. Kendi çözümlerini niteliksel değer kuramından hareketle yapacaktır. Bizce bunun nedeni, "dönüşüm sorunu"ndan ve bu soruna bir çözüm olarak önerdiği niceliksel model tercihinden kaynaklanmaktadır. Bortkiewicz'in modeli Marx'ın kuramı ile uyumlu bir model değildir. Oysa Sweezy, Bortkiewicz'in niceliksel çözümünü Marx'ı düzelteren, doğru bir çözüm olarak sunmuştur—hatta not edelim Bortkiewicz'i "Marx'ı eleştirenler arasında değer yasasının önemini ve kullanımını

tam manasıyla anlayan tek kişi” (s. 78) olarak tanıtmıştır. İlerleyen bölümlerde kendi analizlerinde niceliksel değer yasasını terk etmek zorunda kalması Sweezy için açık bir çelişki olsa gerektir.

O dönemde Marksizme yöneltilen eleştirilerde genel kanı şu şekildedir: Marksist yazarlar, genellikle matematikle uğraşma becerilerinin olmaması nedeniyle kurama yeteri kadar önem verememişlerdir. Marx’ın kendisi de teknik bir hata yapmıştır ve kuram beklenen sonuçları verememektedir. Sweezy sanki, açık veya örtük bu tür eleştiriler içinde sıkışmış gibi görünmektedir ve bir matematiksel çözüm olarak Bortkiewicz’in modeline “sarılmaktadır”. Oskar Lange, Sweezy’nin kitabının ilk baskısının hemen ardından yaptığı değerlendirmede sosyalist sistemi savunan bir neo-klasik iktisatçı olarak benzer bir kanıyı empoze etmektedir: Bortkiewicz’in eserinin matematiksel özelliği nedeniyle hak ettiği ilgiyi elde edemediğini ancak Sweezy’nin Bortkiewicz’in bu modelini övgüye değer yalın anlatımla sunduğunu ve İngilizce yazındaki ilk Marksist fiyat kuramını ortaya çıkardığını belirtmektedir.²

Bortkiewicz’in çözümü, esas itibarıyla bir eşzamanlı genel denge modellemesidir. Bu anlamda neo-klasik, Walrasgil kuram içinde yer almalıdır. Bu tasarımda girdilerle çıktılar eşanlı olarak üretilir ve satılır; zamandan soyut bir üretim-bölüşüm-birikim süreci tasarlanır; denge koşullarında girdi ile çıktının değeri birbirine eşittir. Oysa kapitalist üretim süreci girdi ile çıktı arasında ardışık, zamansal bir ilişki gerektirir. Marx’ın metanın anatomisini ortaya koymaya yarayan sermaye çevrimleri bu zamansallığı betimler; sermaye çevrimleri eşanlı değil ardışıktır; girdi ile çıktı arasında zorunlu bir eşitlik varsaymaz. Genel denge modellemesi bu ardışık ilerleyen sermaye analizi mantığının terk edilmesinden başka bir şey değildir ve ancak teknolojik ilerlemenin olmadığı istisnai denge koşulları için doğru Marksist çözümü verebilir.

Sweezy’nin değer kuramını anlatırken niteliksel değer kuramına sistemin genel dengesini sağlama özelliği atfetmesi bu modellemenin bir devamıdır. Sweezy’nin kapitalist değer yasasını adeta merkezi planlama ile eşitlemesi ve sosyalizme geçişle birlikte bu anlamda değer yasasının yerini merkezi planlamaya bırakacağını düşünmesi ancak bu anlamda anlaşılabilir. Değer yasasının işlevinin, merkezi planlaması olamayan kapitalist sistemin neden kaosa girmiyor oluşunu açıklamak olduğunu vurgular. Oysa genel denge mantığının devamı olarak merkezi bir planlama işlevi yerine getiren bir değer yasası tanımı, Marx’ın kapitalist sistem yorumuna bizce yabancıdır. Bize göre Marx, tabii ki de özellikle basit yeniden üretim modelinde arz ve talebin eşitliğini ya da sermayeler arası rekabetle gelen eşitleyici mekanizmaları incelemiştir, ancak bu, analizin en soyut düzeyidir. Kapitalizmin doğasının, değer birikimiyle birlikte sürekli değersizleşme ve denge bozucu mekanizmalar ürettiği ve *Kapital*’in üçüncü cil-

2 Lange, Oscar, 1943, “The Theory of Capitalist Development. Principles of Marxian Political Economy”, *Journal of Philosophy*, 40(14): 378-384.

dindeki daha somut açılımın bunların analizine denk düştüğü ortadadır.

İlginçtir, Sweezy ilerleyen bölümlerde aynı zamanda Bortkiewicz'in çıkarsadığı niteliksel sonuçlara karşı zaman zaman eleştirel pozisyon almaktadır. Örneğin Bortkiewicz'in Marx'ın kâr oranının düşme eğilimi yasasını tersine çeviren iddialarına, yani organik bileşimin artışı ile kâr oranlarının artacağı tezine, karşı çıkmaktadır (s. 109). Sweezy burada Marx'ın kuramıyla tutarlıdır. Oysa Bortkiewicz'in ürettiği bu tez Sweezy'nin de benimsediği niceliksel modelin tutarlı bir zorunluluğudur. Genel denge mantığı gereği girdi ile çıktının değerleri birbirine eşitlenir, organik bileşimin artması ve teknolojik ilerlemeyle birlikte çıktının değeri düşer ve bu genel denge mantığı gereğince girdinin değerinin de düşmesini, yani kârın artışı gerektirir. Bortkiewicz'in genel dengeye dayanan çözümünü benimsemekle birlikte bu çözümün doğal bir sonucu olan kâr oranlarının artma eğilimi tezini reddetmesi Sweezy için çelişik ama Marx'ın kuramına niteliksel olarak sadık kalan bir durumdur.

Marx'ta dönüşüm probleminin varlığına ve Bortkiewicz'in genel denge mantığına dayanan çözümüne getirilen eleştirilerin, özellikle 1990'larda Marksist iktisat içinde ortaya çıkan sıcak tartışma ortamında belirli bir olgunluğa ulaştığını söyleyebiliriz. Günümüzde Marksist iktisada yapılan önemli katkıları ve sürediren tartışmaları takip etmek için özellikle "ardışık tekil sistem" (*temporal single system*) ekolünün tezlerine ve bu tartışmalarda öne çıkan figürler olarak Alan Freeman, Andrew Kliman ve Guglielmo Carchedi'nin çeşitli çalışmalarına bakılabilir.³ Sweezy'nin kitabını değerlendirirken, biz de burada bu tartışmalardan ve yazarlardan yararlanmaktayız.

Sweezy'nin kitabında rant ve faiz teorilerine girememiş olmasını, yine genel denge mantığına dayalı bir modeli tercih etmiş olmasına bağlayabiliriz. Paranın değeri ancak meta paranın değeri olarak ölçülebilmektedir bu modelde. Sweezy'nin tekelci kapitalist aşamada niceliksel değer teorisinin imkânsızlığı düşüncesinin ardında da kitabın başında tercih ettiği kuramsal modelin açmazları yatmaktadır bizce. Keza dünya ekonomisi analizinde de Sweezy, niceliksel değer kuramının terk edilmesinin zorunluluğundan bahsederken aynı sorun geçerlidir: Sweezy'e göre tıpkı ülke içinde tekellerin değer kuramına yaptığı bozucu etki gibi ülkeler arasındaki ekonomik yapının kendisi de değer yasasını revize etmeyi gerektirir. Bir yandan niceliksel değer kuramının terkinin savunurken, diğer yandan Keynesyen istatistik kategorileriyle Marksist kategorilerin ilişkilendirilebileceği ne işaret etmesi Sweezy'nin bir açılım arayışından kaynaklanır bizce. Zira ekonomilerin ampirik verileri genellikle Keynesyen kurama göre hazırlanmaktadır.

3 Bu iki derleme kitap iyi bir başvuru kaynağı olabilir: Freeman, A., Kliman A. ve Wells Julian, 2004, *The New Value Controversy and the Foundation of Economics*, Edward Elgar Pub., Cheltenham UK, Brookfield US. Freeman, A. ve Carchedi G., 1996, *Marx and Non-Equilibrium Economics*, Edward Elgar Pub., Cheltenham UK, Brookfield US.

Marksistlerin bu verileri kullanabilmesi için ilgili ilişkinin kurulması gerekmektedir. Bizce Bortkiewicz'in çözümünü gündeme getirmiş olmasını telefi edici bir açılandır bu. Marksist iktisat, bu ilişkiyi 1990'ların ortalarında somut çözümlerle kuracaktır.⁴

Özetle, başvurduğu niceliksel değer kuramı sorunlu olmakla birlikte Sweezy kitabında, Marx'ın kuramının niteliksel yönlerine daima sadık kalmıştır. Burada problem, niceliksel değer kuramındaki açılımın yanlışlığındadır ve Sweezy hiçbir önemli çözümlenmesinde bunu takip etmemekte ve dahası takip edilemeyeceğini de vurgulamaktadır.

Son olarak kitaba dair en genel hatlarıyla şu değerlendirmeleri yaparak tamamlayalım:

Eser son derece analitik bir bütünlüğe sahiptir. Yazar kendi perspektifini, halihazırdaki kuramların eleştirisi üzerinden geliştirmekte ve buradan hareketle kapitalizmin güncel problemlerinin çözümlenmesine yönelmekte ve son noktada gelecek öngörüsünde bulunmaktadır. Böyle bir anlatımı deneyimlemek okuyucu için ve özellikle Anglosakson neo-klasik iktisat eğitiminden geçen okuyucu için etkileyici olsa gerektir. Zira bu iktisadın hakim düşünme biçimi olduğu günümüz akademisinde bilimselliğin sınırı genellikle literatür özeti ve değerlendirmesiyle sınırlıdır. Bırakın gelecek öngörüsünü, halihazırdaki eğilimlerin yapısal değerlendirmesini bulmak bile güçtür bu tür çalışmalarda. Sweezy'nin bu analitik anlatımda dogmatik bir çözümlenme yapmadığını da belirtelim. O kadar ki, kitabın önsözünde, kitapta yaptığı yorumlardan “endişe duyduğunu” not edebilmektedir. Yine günümüz neo-klasik iktisadında ve iktisat eğitiminde göremediğimiz bir fikir açıklığıdır bu. Öğrenci arkadaşlara en azından eserin hemen girişindeki 5 sayfalık kısa bölümü okuyarak kitabın anlatımını bir sınamalarını önerebiliriz. Burada Sweezy, “günümüz iktisadı” diye andığı neo-klasik iktisadın niye terk edilmesi gerektiğini göstermektedir. Gerisi gelecektir zaten.

Kasım 2008

4 Anwar Shaikh ve Ahmet Tonak'ın 1994 tarihini taşıyan *Measuring Wealth of Nations: The Political Economy of National Accounts*, (Cambridge: C.U.P.) çalışması bu ilişkiyi kurarak Marksist değer kategorileri için ampirik ölçümler üretmektedir.